

*ПИЛИПЕНКО Г.М., кандидат економічних наук, доцент
КУЧЕРЕНКО Є.В., асистент
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

ВЗАЄМОДІЯ ЕТИКИ І ЕКОНОМІКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ

В умовах трансформаційних процесів, які пов'язані з формуванням в економічній системі України засад ефективного ринку, важливого значення набувають питання про те, наскільки соціально-економічні моделі західного типу відповідають специфіці українських реалій, і, у першу чергу, особливостям поведінки економічних суб'єктів. Від того, які мотиви переважають у економічній діяльності людей певної спільноти, залежать як якісні характеристики економічної системи, так і її можливості у забезпеченні потреб членів суспільства.

Щодо досліджень цієї сфери, то економічна наука все ще не виробила на сьогодні єдиної прийнятної точки зору на те, чим керується економічний суб'єкт у своїй діяльності. Поведінка основних суб'єктів ринку, а саме домогосподарств та фірм, в економічній теорії розглядається, перш за все, з точки зору раціонального аспекту, тобто базується на неокласичному підході. Неокласична парадигма у якості головної економічної проблеми виділяє проблему раціонального використання обмежених ресурсів і спрямовує свої зусилля на виявлення умов оптимального їх розміщення.

Головною метою діяльності індивіда вважається прагнення до задоволення власних потреб, які мають необмежений характер за умов обмежених ресурсів. У силу цього перед економічною наукою постає питання про розподіл і використання останніх, а зміст економічної діяльності набуває форми боротьби за отримання якомога більшого ефекту з існуючих можливостей. Отже, неокласика формує логічну і чітко виважену теорію про механізм прийняття індивідуальних рішень, але демонструє досить спрощений підхід до аналізу реальної дійсності, в якій безпосередньо здійснюється економічна діяльність індивідів. Саме тому ця теорія зазнала значної критики з боку представників інших течій економічної науки, які наголошували на необхідності переосмислення її основних теоретичних підходів.

Однією із перших, найбільш революційною інтелектуальною опозицією неокласики, стала інституціональна теорія. Її засновник Т. Веблен уводить до економічного вжитку категорію «інститут» як відображення «стійких звичок мислення, які характерні для великої

спільноти людей» [1, с. 201]. Запровадження даного поняття, за власним висловом Т. Веблена, «було націлено на переборення гедоністичних забобонів економістів, які схильні розуміти природу людини як дещо задане, незмінне і в силу цього для економічного аналізу як фактор проміжний». Навпаки, «економічна доля індивіда – це кумулятивний процес адаптації засобів до цілей, які самі кумулятивно змінюються у міру розвитку процесу. І сам індивід, і середовище його існування у кожний момент виступають продуктом такого процесу» [2, с. 57]. Таким чином, у концепції Т. Веблена людина виступає не раціональним максимізатором корисності, а соціобіологічною істотою, рушієм поведінки якої є інстинкти, а обмежувачем – соціальні інститути. Останні, на думку вченого, власне, і виникають на основі людських інстинктів та потреб і, сприяючи їх задоволенню, формують звички й стереотипи мислення. Постійне використання, укорінення звичок сприяє виникненню інститутів.

До традиційних рушійних сил, що спонукають людину до економічної діяльності Т. Веблен включає родинні почуття, які виходять з інстинкту до праці й виражаються у піклуванні про свою сім'ю, інстинкт майстерності (смак до гарно виконаної роботи), допитливість, прагнення до знань, а також один з найдавніших детермінантів людської поведінки – інстинкт суперництва. Останній знаходиться в основі таких базових інститутів суспільства, як власність і конкуренція. Вчений наголошував, що економічна поведінка людей має складний, суперечливий і навіть ірраціональний характер, тому її не можна зводити до економічних моделей, як це роблять неокласики. Необхідно враховувати психологічну мотивацію всебічної діяльності індивідів, оскільки на їхній поведінці позначаються, наприклад, мотиви демонстративного престижного споживання, заздрісного порівняння, інстинкт наслідування, закон соціального статусу та інші природжені і набуті схильності [1, с. 425]. Визнавши можливість адаптації інститутів до змін середовища, Т. Веблен, тим самим, поставив перед економічною теорією проблему пошуку правил і механізмів, що спрямовують економічні процеси.

Г. Саймон, представник більш пізнього, неоінституціонального напрямку, піддає серйозним сумнівам існування раціонального економічного суб'єкта і створює теорію неповної раціональності, згідно якої рішення індивідів є раціональними тільки до певної межі. Остання визначається неповнотою доступної їм інформації і обмеженістю їх інтелектуальних здібностей. О. Вільямсон, досліджуючи варіанти економічного вибору, формує принцип опортуністичної поведінки – дій, викликаних прагненням до реалізації власного інтересу, що доходять до підступності, обману і порушення взятих на себе зобов'язань.

Ще одним вагомим фактором мотивації є етичні норми. Традиційна економічна наука у свій час дистанціювалась від необхідності їх дослідження і, тим самим, втратила можливість охопити цілий спектр людських взаємодій. Вона виробила чимало аргументів, за якими сама конкуренція змушує індивідів діяти згідно етичних правил, оскільки у протилежному випадку продавці втратять своїх покупців, а власники ресурсів будуть укладати угоди з більш надійними партнерами.

Однак, не слід забувати про те, що конкуренція реалізує свій регулюючий вплив щодо індивідуальної поведінки тільки у ринковому середовищі. А ринкова система, у свою чергу, не ізольована від інших суспільних процесів і не є від них незалежною. Вона означає тільки певний аспект суспільних процесів – аспект комерційних відносин. Ці відносини нерозривно пов'язані з іншими аспектами життєдіяльності суспільства, такими, як правові, політичні та ідеологічні взаємодії. І якщо суспільство у прояві всіх сфер свого функціонування спирається на культурні цінності, то, відповідно, і ринкова система, в основі якої знаходиться конкуренція, також не позбавлена моральних засад.

Ринок базується на єдиному для всіх учасників уявленні про необхідність виконання загальних для всіх правил поведінки, які забороняють здійснювати певні вчинки у ході реалізації свого прагнення до максимізації вигоди. До таких правил належать, перш за все, святість і недоторканність приватної власності, обов'язковість виконання домовленостей, чесність у відносинах з партнерами, визнання у якості моральної цінності почуття особистої відповідальності за наслідки своєї діяльності, готовність брати на себе зобов'язання, бережливість і дбайливість.

У реальній дійсності ці норми не досягаються автоматично за рахунок дії механізму саморегулювання. Ринок не може вважатися моральною або аморальною системою, оскільки він позбавлений механізмів формування моралі. Це всього-на-всього механізм координації індивідуальних дій мільйонів людей у процесі розподілу праці й обміну. Однак, цей механізм може бути приведений в дію тільки за умови, якщо індивіди будуть визнавати і слідувати певним моральним нормам. Індивідуальна свобода, яку відзначає чесність, визнання інститутів договірного права і недоторканність приватної власності складають глибинні ціннісні підвалини ринкової системи.

Якщо суб'єкти не слідують цим цінностям, що отримують нормативний характер, координація за рахунок конкуренції і цінового механізму неможлива. Вільний ринок стає полем боротьби за владу і перетворюється на утворення, в якому координація здійснюється за рахунок впливу монопольних угруповань, які здатні нав'язати ринку свої волю й інтереси. Досить часто монопольна влада базується на

зговорі економічних і політичних еліт, що суттєво змінює модель координації. Механізм ринкового саморегулювання зникає, а на його місце приходять система нав'язування ринку інтересів корпорацій і держави.

Таким чином, незважаючи на високу ефективність західних і американської моделей ринкової економіки, їх впровадження в українську реальність є великим питанням. Ті цінності і норми, які були вироблені протягом довготривалого історичного періоду розвитку українського суспільства, зазнали суттєвої модифікації у радянський час, а з часів перебудови у суспільній свідомості пересічного українця сформувався вкрай суперечливий симбіоз ліберальних і патерналістських цінностей, деформована уява про ринкову поведінку, в якій етиці залишилось зовсім небагато місця.

Як уявляється, сьогодні наші проблеми пов'язані більшою мірою не стільки з процесами формування моделі ефективного ринку, скільки з необхідністю формування основ суспільства, вільного від руйнівного впливу на ринок влади і опортуністичної поведінки. І головним, на нашу думку, у її вирішенні є відродження духовності людини. Для цього повинні бути задіяні всі інститути суспільства – сім'я, релігійні та інші ідеологічні організації, система виховання і освіти, держава. Від погодженої взаємодії цих інститутів громадянського суспільства врешті і буде залежати успіх ліберальних реформ.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Веблен Т. Теория праздного класса [Текст] / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.
- 2 Ананьин О. Исследовательская программа Торстейна Веблена: 100 лет спустя [Текст] / О. Ананьин // Вопросы экономики. – №11. – 1999. – С. 49–62.